

**ЗА ПРЕВОДА НА НЯКОИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ
ОТ ТВОРЧЕСТВОТО НА КАРЕЛ ЧАПЕК НА БЪЛГАРСКИ
И СРЪБСКИ ЕЗИК**

Елена Крейчова
Масариков университет, Бърно

**PHRASEOLOGY TRANSLATION FROM CZECH INTO
BULGARIAN AND SERBIAN WITH EXAMPLES FROM KAREL
ČAPEK'S WORKS**

Elena Krejčová
Masaryk University in Brno

The paper presents the problem of translating phraseology from the Czech language into Bulgarian and Serbian. We have looked for the functional equivalence of the phrases and idioms and illustrated it with examples from Karel Čapek's work and its translations. The excerpted phrasemes have been classified in the following groups: usage of identical phraseme both semantically and formally; translation with a phraseme, different in its structure and key components; translation without a phraseme; literal translation; inadequate translation of a Czech phrasal unit.

Key word: translation, phraseology, South Slavonic languages

В теорията на превода се среща с три основни принципа: принципа на преводимостта, в основата на който стои схващането, че всеки текст е преводим, въпреки че за някои езикови единици (като например фразеологизмите и реалиите) по-трудно се намират съответствия в друг език; принципа на функционалността, в чиято основа е залегнало разбирането, че при превод трябва да се търси не пълното речниково съответствие, а функционалният еквивалент; и прагматичния принцип, който изисква преведеният текст и оригиналният текст да имат еднакво комуникативно въздействие (Христова 2011: 81). Преводът е не само вид действие, а форма на междуезикова комуникация, т.е. преводачът изпълнява функцията на посредник на чуждия в целевия език, като той е и първият чуждоезиков реципиент на из-

ходния текст. Едновременно с това обаче е и реципиент на текста на превода, тъй като декодира изходния език и кодира посланията в целевия език. Той изцяло се пренася в ситуацията на целевия език, като по този начин съблюдава именно комуникативната ситуация и контекста на съобщението. Преводачът взема под внимание предпоставките и предварителните познания на реципиента на целевия текст, т. е. в превода той може да добави текст или да пропуска информация. (Кирякова-Динева 2011: 172).

Въпросът за превода на фразеологизми¹ винаги е бил много интересен и е привличал вниманието както на теоретици на превода, така и на самите преводачи, и то далеч не само в областта на художествената литература. Трябва да уточним, че преводът и преводимостта са два различни аспекта на преводаческата практика. Преводът на фразеологизмите се отнася по-скоро към крайния резултат, а преводимостта засяга самия процес, като отчита конотативното значение на текста, комуникативната му цел и функционалните му характеристики. И при лоша преводимост е възможно, като се използват подходящи преводачески методи и техники, да се направи добър превод (Кирякова-Динева 2011: 173).

В транслатологичната теория често се среща с понятието „успешен превод“ и с различни негови дефиниции. В настоящия текст няма да конфронтираме различни схващания за това кой превод е успешен и кой – не, а искаме да представим интересни преводачески решения при превод на художествен текст. Опитваме се да проследим какъв е преводът на фразеологизмите и дали освен с превод чрез друг фразеологизъм се получават някакви несъответствия, размествания и промени в сравнение с оригинала. Това обаче в никакъв случай няма отношение към качествата на самия преводач, а насочва вниманието към фразеологизмите като интересен казус в преводаческата практика. Общоприето е схващането, че преводът на един фразеологизъм е успешен тогава, когато реципиентът (читателят) не разбере, че става дума за преводен фразеологизъм.

Изискването за еквивалентност и безпрепятствена рецепция на превода в целевия език подчертава един основен проблем при превода на фразеологизми, поставен пред преводача: да избере фразеологичен превод, когато в целевия език няма абсолютен семантичен еквивалент на дадения фразеологизъм, или да избере нефразеологичен превод,

¹ В настоящия текст няма да се спираме на определението на термина „фразеологизъм“ и на различията при неговото интерпретиране в славянското езикознание. Бел. моя – Е. К.

който се стреми да изрази максимално семантиката на използваното словосъчетание в текста на оригинала. Също така трябва да се вземат предвид и разликите при формално идентичен фразеологизъм в изходния и целевия език както в семантичен аспект, така и в стилистичната му маркираност, респективно функциите му в съответната комуникативна ситуация. В настоящия текст представяме различни преводчески решения в славянски контекст, демонстриращи гореспоменатите проблеми.

Примерите, посочени по-долу, са ексцерпирани от разказите на Карел Чапек *Povídky z jedné kapsy a Povídky z druhé kapsy* и от превода им на български и сръбски език. Преводът на български е направен от Светомор Иванчев и Григор Ленков, авторите на сръбския превод са Вида Ляцка и Олга Шафарик. Ексцерпираният фразеологизъм в настоящия текст се посочва в неговата неутрална речникова форма, т.е. при фразеологизмите без глагол името е в основната си форма, единствено число; при фразеологизмите, съдържащи глагол, той е в инфинитив в сръбски език и в основната си форма – в български. Компонентите, които са факултативни, респективно и вариантите на един и същ фразеологизъм, се посочват в правоъгълни скоби. Посочено е и на коя страница в книгата се намира даденият фразеологизъм и в кой фразеологичен речник се среща.

Фразеологизми, преведени чрез фразеологизми, различни по структура и ключов компонент, но семантично идентични

V Ránu (21II., РЧФИ-НИ, 228); *На оня свят* (165, ФРБЕ II., 25);
Otići bogu na istinu (162, ФРХСЕ, 31)

Фразеологизмът с религиозен произход *v Ránu* обозначава „починал, мъртъв човек“ и подтекстът е, че става дума за починал християнин. Българският фразеологизъм *на оня свят* има чешки еквивалент *na onom světě*, който е посочен във фразеологичния речник (SČFI-NS, 330) със значението *člověk po smrti*. Сръбският фразеологизъм отговаря на архаичния чешки израз *odejít na pravdu Boží, být na pravdě Boží* (РКЧ, 381). Интересно е, че и в двата езика, на които се превежда, използваните фразеологизми нямат никакъв общ ключов компонент, нито имат сходна структура, а чешкият и българският фразеологизъм са безглаголни, докато сръбският е с глагол.

Vzít na to jed (48II., РЧФИ ГИ-I., 297); *Обзаложа се* (196);
Dati glavu (189, ФРХСЕ, 135)

Чешкият фразеологизъм *vzít na to jed* със значение „силно вярвам на нещо, не е необходимо да се съмнявам в нещо“ на български е преведен чрез глагола *обзаложа се*, а на сръбски със семантично идентичен фразеологизъм *dati glavu* (със значение „залагам си главата, обзалагам се“). В чешки също съществува аналогичен на сръбския фразеологизъм – *dát na něco krk* (РЧФИ ГИ-I. 369). Чешкият и сръбският фразеологизъм се отличават по своя ключов компонент, който и в двата фразеологизма е соматичен – *glava/krk*.

Ber kde ber (107II., РЧФИ-НИ, 509); *На всяка цена* (229);
(–) *Разказът липсва*

Чешкият израз *ber kde ber* не е посочен в чешкия фразеологичен речник, там е регистриран само *vem kde vem*, който е с идентична семантика (и самите глаголи *brát* и *vzít* се различават единствено по вида си, те са членове на видова двойка, *brát* е от несвършен вид, а *vzít* е от свършен). Този фразеологизъм означава „абсолютна необходимост да се извърши планираното или изискваното действие, решимост; на всяка цена“.

Být v ráži (102, РЧФИ ГИ-II., 19); *Съм в стихията си* (109);
(–) *Разказът липсва*

Чешкият фразеологизъм *být v ráži* със значение „изпълнен съм със сили, кипя от енергия“ е преведен на български с *съм в стихията си* (ВТР, 927), като българските фразеологични речници не регистрират това словосъчетание като фразеологизъм.

Превод без използването на фразеологизъм

Skákat do řeči (37, РЧФИ ГИ-II., 68); *Непрекъснато прекъсвам*
(41 – 42); *Upadati u riječ* (36, ФРХСЕ, 572)

Чешкият фразеологизъм *skákat do řeči* със значение „прекъсвам някого, докато говори“ е преведен на български със словосъчетание, което не е с фразеологичен характер. Сръбският преводач е използвал семантично идентичен фразеологизъм, който се отличава от чешкия по ключовите си компоненти – на мястото на чешкия глагол *skákat* е използван сръбският *upadati*.

Дословен превод

Hudba budoucnosti (46, РЧФИ-НИ, 107); *Химн на бъдещето* (52);
Muzika budoucnosti (46)

При превода на горепосочения пример на български можем да говорим за почти дословен превод на фразеологизъм. Чешкият фразеологизъм *hudba budoucnosti* е със значение „обещаваща перспектива, добро бъдеще, добри изгледи за бъдещето“, а формално идентичен фразеологизъм няма нито в българските, нито в сръбските фразеологични речници. В сръбски има семантично адекватен фразеологизъм, близък по структура на чешкия – *pjesma budućnosti* (ФРХСЕ, 471), който се различава само по ключовия компонент – в чешки *hudba*, а в сръбски *pjesma*.

Фразеологизми, преведени описателно

[Něco] dá běhání (72II., РЧФИ ГИ-I., 407); *Тая работа иска много тичане* (218); *S tim poslom je suviše trčkanja* (207)

Чешкият фразеологизъм *[něco] dá běhání* със значение „трябва да уредя нещо, което е трудно и изисква много усилия“ е преведен описателно на български, като преводачът запазва ключовия компонент *běhání*, аналогичен е и преводът на сръбски, като и в двата превода за подсилване на въздействието е използвано и наречието *много*.

Brát na někoho (74II., РКЧ, 43); *Правя впечатление на* (219);
(–) *Разказът липсва*

Чешкият фразеологизъм *brát na někoho* със семантика „проявявам [любовен] интерес към някого“ също е преведен описателно с „правя впечатление на някого“ (БЧР, 90).

Използване на идентичен фразеологизъм както от семантична, така и от формална гледна точка

Na každém kroku (102, РЧФИ-НИ, 151); *На всяка крачка*
(109, ФРБЕ, 615); (–) *Разказът не е включен*

Този чешки фразеологизъм със значение „навсякъде, на много места, на всяка крачка“ е преведен на български с напълно идентичен фразеологизъм с един и същ ключов компонент *krok/ крачка*.

Na půl huby (30II., РЧФИ-НИ, 107); С половин уста (176, ФРБЕ II., 330); Bez volje (171)

Значението на тези фразеологизми в чешки и български е „казвам нещо с неясна, небрежна артикулация, тихо, стеснително [при разговор с някого]“. Преводът на сръбски е описателен с дословно изразяване на нежелание. От формална гледна точка чешкият и българският фразеологизъм се различават само по използвания предлог, но в чешки е използвано и стилистично маркираното съществително *huba*, което е експресивен израз за *ústa* (РКЧ, 127), докато съществителното в българския фразеологизъм е стилистично неутрално.

[být někomu] sůl v očích (46, РЧФИ ГИ-II, 152); Трън в око (52, ФРБЕ II., 752); Trn u oku (46, ФРХСЕ, 703)

Тук е интересна формалната разлика само в един ключов компонент на фразеологизма в трите езика, като смисълът е идентичен „неприятен съм на някого, преча на някого“. И в двата превода е използван еквивалент на чешкия фразеологизъм *trn v oku*, който от своя страна е семантично адекватен на оригинала *sůl v očích*. Чешкият фразеологизъм *[být někomu] trnem v oku* (РЧФИ ГИ -II., 204) е посочен във фразеологичните речници със същата семантика като използвания от автора фразеологизъм. Общият ключов компонент в оригинала и преводите е соматичен – съществителното *oko*.

Неадекватен превод на чешката фразеологична единица

Rovnou na dlani (65II., РЧФИ-СР, 85), Непреведено на български, Prosto kao pasulj (200, СЧР, 473)

Чешкият фразеологизъм *rov nou na dlani* със значение „нещо е близо, пред мен, в непосредствена близост, под носа“ и „получа нещо много лесно, на тепсия“ е пропуснат от българския преводач, преводачът на сръбски е използвал друг фразеологизъм, отговарящ по-скоро на чешкия *jednoduchý jako facka*.

Rozhodit rukama (57, РЧФИ ГИ-II., 58), Разперя ръце (63), Odmahnuti rukom (56, ФРХСЕ, 587)

Чешкият фразеологизъм *rozhodit/rozhazovat rukama* със значение „проявявам безпомощност и раздразнение с жест на разперване на ръцете“ е преведен на български дословно с *протягам, разпервам ръ-*

це (БЧР, 822), но на сръбски е преведен с фразеологизъм, който не отговаря на чешката семантика. Сръбският фразеологизъм е със значение „махна с ръка“ като израз на незаинтересованост или пренебрежение (ФРХСЕ, 587).

Tahat odpověď kleštěmi (46), Между чука и наковалнята (52, ФРБЕ I., 577), Izvlačiti odgovor kleštima (45)

Словосъчетанието *tahat odpověď kleštěmi* с дословен превод „вадя отговора с клещи“ не е посочено в чешкия фразеологичен речник, но може да бъде възприемано като авторски фразеологизъм. Българският преводач е използвал при превода фразеологизъм, който е еквивалентен на чешкия *být mezi dvěma ohni* (РЧФИ ГИ, 568) със значението „подложен съм на натиск от две страни, ограничен съм от две противоположни страни“, или на друг чешки фразеологизъм *mezi dvěma mlýnskými kameny* със същата семантика. Този български фразеологизъм не отговаря на смисъла на чешкото словосъчетание *tahat odpověď kleštěmi*, чиято семантика на чешки е по-скоро *páčit z někoho odpověď, dolovat z někoho odpověď*, а в български също има семантично-функционален еквивалент „вадя с ченгел от устата“. Сръбският преводач е избрал да използва дословен превод.

Необходимо е обаче да отбележим, че при случаите, когато говорим условно за неадекватен превод, ние не го преценяваме като негативен. Посочените примери тук са извадени от контекста, необходимо е те да бъдат разгледани в дискурса на комплексния поглед на преводача към цялото текстово поле, а не само към отделния фразеологизъм. Преводачът може да промени самата система на текста и да избере фразеологизъм, който да ни се струва неадекватен като преводен еквивалент (ако се фокусираме само върху речниковото значение на фразеологизма в оригинала и фразеологизма в превода), но пък за сметка на това използваният в превода фразеологизъм може успешно да се вписва в структурата и в цялостния контекст на преводния текст.

В заключение можем да посочим, че разгледаните примери показват някои аспекти от преводимостта на фразеологизмите и са потвърждение на безспорното твърдение, че езиковите компетенции, в това число и фразеологичната компетентност в областта на чуждия, но най-вече на родния език, са най-важният фактор при предаването на съдържанието на даден фразеологизъм в изходния език. Ако при превод на отделни лексеми преводачът трябва да избере най-точното речниково значение на думата, то при превода на фразеологизми за-

дачата му се усложнява както от различните оттенъци в семантиката на фразеологичните еквиваленти в езика, на който се превежда, така и от избора на езикови средства, които да бъдат аналогични на изходния фразеологизъм, ако негов семантичен еквивалент липсва.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ЇАРЕК, К.: *Povídky z jedné kapsy*. Praha: Československý spisovatel, 1978.

ЇАРЕК, К.: *Povídky z druhé kapsy*. Praha: Československý spisovatel, 1978.

ЇАРЕК, К.: *Pripovetke iz levog i drsnot džepa*. Прев. Вида Љацка, О. Шафарик. Beograd: Rad, 1959.

ЧАПЕК, К.: *Разкази от единия и от другия дџоб*. Прев. Св. Иванчев, Г. Ленков. София: Народна младеж, 1966.

СЪКРАЩЕНИЯ НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ РЕЧНИЦИ

БЧР: НОРА, К.: *Bulharsko-český slovník*. Praha: ČAV, 1959.

БТР: Андрейчин, А., ред.: *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1994.

ЧБР: ИВАНЧЕВ, Св., ред.: *Чешко-български речник*. София: Труд & Прозорец, 2005.

ФРХСЕ: МАТЕЇИЇ, Ј.: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

ФРБЕ-I, II: НИЧЕВА, К. – СПАСОВА – МИХАЙЛОВА, С. – ЧОЛАКОВА, К.: *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1 – 2. София: БАН, 1974.

РЧФИ-Ср.: ĀERMÁK, F., HRONEK, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Academia, 1983.

РЧФИ-НИ.: ĀERMÁK, F., HRONEK, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia, 1988.

РЧФИ ГИ-I, II.: ĀERMÁK, F., HRONEK, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. Díl 1. A – P, Díl 2. R – Ž, Praha: Academia, 1994.

СЧР: Kol. autorů: *Srbochorvatsko-český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982.

РКЧ: Kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny*. Praha: Academia, 1978.

ГРХЕ ГРХЕ: ANIĀ, V.: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 1994, CD-R.

ЛИТЕРАТУРА

Христова 2011: Христова, А. Проблеми при превода на някои термини от металознанието. // *Многообразие в единството*. София: Издание на Съюза на учените в България, 2011, кн. 1, 81 – 86.

Кирякова-Динева 2011: Кирякова-Динева, Т. Преводът на фразеологизми от приказките на Братя Грим в български и руски език. // *Linguistic World (Езиков свят – Orbis Linguarum)*. issue: 2/2011, pages: 172 – 180, < www.cceol.com >.